

نشریه‌ها و تاریخ‌نویسی



روزمره با آن برخورد می‌کنید، به همین معناست. اگرچه روزنامه‌ها و مجلات تنها وسیله انتقال اخبار و آگاهی در جوامع نیستند. اما به دلایلی می‌بایست آنها را در ردیف مهم‌ترین این وسایل به‌شمار آورد. آن‌چنان که پیدایش امکانات نظیر تلفن، رادیو، تلویزیون، ماهواره و اینترنت نیز نه تنها از این اهمیت نکاسته بلکه برخی از این امکانات به توسعه نشریات کمک کرده‌اند. برخی از دلایل اهمیت نشریات عبارتند از:

۱- نشریات نخستین رسانه‌های گروهی هستند که انسان در قرون جدید از آنها استفاده کرده و عاملی مهم در پیشرفت فکری، علمی، اقتصادی و سیاسی جوامع بوده و هستند.

منابع کسب آگاهی درباره گذشته همیشه یکسان نیستند. بلکه بسته به این که درباره کدام دوره از تاریخ مطالعه کنیم، تفاوت‌هایی در این زمینه وجود دارد. برای مثال اهمیتی که آثار باستانی برای شناخت دوره‌های کهن‌تر تاریخ دارند بیش از اهمیت آنها برای بررسی تاریخ دوره‌های جدید تاریخ بشر است. در عوض در اثر پیشرفت‌های تمدنی و فرهنگی قرون اخیر منابع دیگری به وجود آمده‌اند که امروزه به مورخان برای شناخت بهتر این قرون کمک می‌کنند. یکی از این منابع نشریات یا روزنامه‌ها و مجلات هستند که در این درس با اهمیت آنها در سیر زندگی انسان و کاربردشان به‌عنوان یک منبع تاریخی آشنا خواهید شد.

نشریات و اهمیت آنها در زندگی انسان

امروزه در جهان ارتباطات اجتماعی به رسانه‌های چاپی از قبیل روزنامه و مجله که در «زمان‌هایی مشخص»، با «هدفی معین» و «به‌طور متناوب» تولید و توزیع می‌شوند اصطلاحاً نشریه گفته می‌شود. عنوان «مطبوعات» نیز که گاه در زندگی





۲- از نظر تنوع و حجم مطالب نشریات نسبت به دیگر رسانه‌ها محدودیت کمتری دارند. برای مثال یک شبکه رادیویی یا تلویزیونی معمولاً در مقایسه با یک روزنامه، اخبار و مطالب کمتری را با توضیحات محدودتر ارائه می‌کنند.

۳- استفاده از نشریه نیازمند اختصاص دادن وقت معین (مثل اخبار رادیو یا تلویزیون) نیست و در هر زمان امکان مراجعه به آن وجود دارد. همچنین خواننده نشریه فرصت مطالعه مکرر مطالب و اندیشه و تفکر بیشتر درباره آنها را می‌یابد.

۴- معمولاً سندیت مطالب نشریات بیش از هر رسانه دیگری است. زیرا این مطلب ثبت شده و مکتوبند و نگرش‌ها و دیدگاه‌های متنوع‌تری را شامل می‌شوند. بنابراین آنچه گفته شد در عصر کنونی نشریات

جزئی مهم از زندگی روزمره مردم هستند. به همین دلیل است که تنوع و تعداد آنها در هر کشور، از جمله ملاک‌های پیشرفت یا عقب ماندگی آن کشور محسوب می‌شوند.

فکر کنید و پاسخ دهید

به نظر شما نشریات چه ویژگی‌ها و فواید خاصی دیگری دارند؟ پس از گفت و گو

در کلاس چند مورد را یادداشت کنید.

انواع نشریات در گذشته و حال

نشریات را براساس نوع موضوع و محتوا یا زمان انتشار آنها به انواع مختلفی تقسیم بندی و نام گذاری کرده اند :

۱- از نظر موضوع و محتوا : از این نظر نشریات به انواعی مانند خبری، سیاسی،

علمی، ادبی، اجتماعی، اقتصادی، تاریخی، طنز و غیره تقسیم بندی می‌شوند. در بسیاری مواقع ترکیبی از چند موضوع تعیین کننده نوع مطالب یک نشریه است. معمولاً محورهای موضوعی نشریات در بالای صفحه نخست یا روی جلد آنها نوشته می‌شود.



می‌گیرد. مطالب این دسته از نشریات با مطالب یک روزنامه یا مجله خبری و عمومی تفاوت بنیادی دارد و کاستی‌های موجود در نشریات (که در ادامه به آنها اشاره خواهد شد) در آنها کمتر به چشم می‌خورد.

۲- از نظر زمان انتشار: در تعریف نشریه خواندید که «زمان‌مند بودن» یکی از خصوصیات نشریات است. به همین جهت فاصله زمانی میان چاپ دو شماره از یک نشریه در تعیین نوع و نام آن مؤثر است. نام‌هایی چون «روزنامه»، «هفته‌نامه» و «فصل‌نامه» بیانگر دسته‌بندی نشریات از این بعد هستند.

در بسیاری از مواقع ترکیبی از عوامل محتوایی و زمانی موجب به‌وجود آمدن یک نشریه با عنوانی خاص می‌گردد. برای نمونه می‌توان به عنوان‌هایی نظیر «روزنامه سیاسی، اجتماعی، اقتصادی صبح» یا «فصل‌نامه مطالعات تاریخی» اشاره کرد.

توجه به محتوا نوع دیگری از تقسیم‌بندی نشریات را نیز مطرح می‌سازد. در این نوع تقسیم‌بندی بیشتر کیفیت (میزان سندیت)، اهمیت و کاربرد مطالب مطرح است. نام‌گذاری‌هایی مانند «نشریه علمی پژوهشی» یا «مجله تحقیقی کاربردی» برای نشان‌دادن این ویژگی‌ها صورت



آرشیو نشریات

کتابخانه‌های بزرگ و مراکز پژوهشی، معمولاً دارای بخش نشریات قدیمی هستند. این نشریات بعد از دسته‌بندی، صحافی و گاه تبدیل شدن به میکروفیلم یا چاپ مجدد، در اختیار مراجعین قرار داده می‌شوند تا به جست‌وجوی مطالب مورد نظر خود در آنها بپردازند.

آگاهی‌های تاریخی در نشریات



اگرچه هدف اصلی از به‌وجود آمدن نشریات آگاه‌کردن مردم هر عصر از اوضاع و احوال جهان دور و بر آنها بوده و هست، اما در عین حال چون مدارکی مکتوب هستند با گذشت زمان به‌عنوان یک منبع، ارزش تاریخی نیز پیدا می‌کنند. آن‌چنان‌که امروزه جزو منابع اصلی مورخان، برای آگاه‌شدن از اوضاع دوره انتشار آنها به‌شمار می‌آیند، نشریات از راه‌های گوناگونی موجب افزایش دانش مورخان و توسعه علم تاریخ می‌شوند. از جمله:

۱- چنانکه می‌دانیم نوشته‌های به‌جامانده از هر دوره تاریخی مهم‌ترین منبع آگاهی درباره آن دوره می‌باشند. از این جهت نشریات به دلیل فاصله زمانی اندکی که با وقوع اخبار ذکر شده در آنها دارند، منبع اصلی و مهم هستند. آگاهی‌های موجود در نشریات مستقیم، متنوع و مفصل است. مستقیم بودن مطالب آنها از آن روست که هم‌زمان یا به فاصله اندکی پس از وقوع رویدادهایی که ذکر می‌کنند، ثبت شده‌اند. تنوع اطلاعات تاریخی نشریات به دلیل پرداختن آنها به موضوعات مختلف (گاه تا ده‌ها موضوع) است. بالاخره آنکه شرح و تفصیل موجود در نشریات درباره بسیاری از رویدادها نیز قابل توجه است. برای مثال اگر در یک کتاب تاریخ یا خاطرات درباره یک رویداد یا یک شخصیت سیاسی مطالبی کلی و محدود آمده باشد، در نشریات هم‌زمان با آن رویداد یا شخصیت جزئیات بیشتری یافت می‌شود. بنابراین با کمک

نشریات می‌توان با رویدادهای سیاسی، اجتماعی، مذهبی، اقتصادی و افکار و اندیشه‌های رایج در هر عصر و حتی حوادث جزئی و روزمره آشنا شد. به‌طور خلاصه نشریات، آئینه اوضاع و احوال دوران انتشار خودشان هستند.

۲- نشریات در شکل‌گیری بعضی رویدادها و تحولات تاریخی قرون اخیر تأثیر داشته‌اند. در این حالت آنها علاوه بر در اختیار گذاشتن اخبار تاریخی نقش یک عامل تاریخی را نیز دارند و بنابراین نادیده گرفتن آنها موجب بروز نقص در شناخت واقعیت تاریخی خواهد شد. در قسمت پایانی این درس با نمونه‌هایی از نقش تاریخی نشریات در تاریخ معاصر کشورمان آشنا خواهید شد.

۳- نشریات به شکلی دیگر نیز با تاریخ پیوند می‌یابند و آن این‌که در بسیاری از آنها مطالبی به‌صورت عمومی و یا تخصصی و تحقیقی

درباره تاریخ چاپ می‌شود. از این جهت نشریات به پیشرفت علم تاریخ و گسترش دانش و بینش تاریخی در جوامع کمک می‌کنند.

درجه اعتبار محتوای نشریات در مطالعات تاریخی

در درس‌های پیش خواندید که همه منابع تاریخ‌نویسی در هنگام مراجعه مورخ به آنها مورد نقد قرار می‌گیرند تا نقاط قوت و ضعف آنها شناخته شود. نشریات، به خصوص روزنامه‌ها، هم از این موضوع مستثنی نیستند. زیرا از نظر مورخان نمی‌توان همه مطالب آنها را بدون ارزیابی پذیرفت. همواره این امکان وجود دارد که به دلایل مختلف اخبار و اطلاعاتی نادرست و غرض ورزانه در نشریات وجود داشته باشد. برخی از این دلایل عبارتند از:

- ۱- دخالت نظرات شخصی: ممکن است افرادی که اخبار و مطالب یک نشریه را تهیه و تنظیم می‌کنند براساس دیدگاه یا منفعت شخصی خویش واقعیت‌ها را دستکاری کنند. به همین جهت لازم است مورخ دیدگاه‌ها و اهداف دست‌اندرکاران یک نشریه اعم از مدیران و نویسندگان مطالب آن را بشناسد و تأثیر آنها بر محتوای نشریه را دریابد.
- ۲- ملاحظات سیاسی، اعتقادی، اقتصادی و ...: این گونه ملاحظات باعث می‌شوند واقعیت‌ها آن گونه که بوده‌اند منعکس

نشوند. مورخ باید این ملاحظات را که ممکن است در هر دوره تاریخی متفاوت باشند، شناسایی کند و با در نظر داشتن آنها به مطالب نشریات اعتماد کند.

۳- شتابزدگی: یکی از مشکلات مهم

در مورد مندرجات نشریات این است که چون با سرعت و عجله تهیه و چاپ می‌شوند، امکان بروز اشتباه در آنها زیاد است. به دلیل اهمیت مسئله زمان در تولید نشریات و به ویژه روزنامه‌ها، دست‌اندرکاران آنها به ناچار فرصت کافی برای تحقیق و بررسی پیرامون درستی یا نادرستی همه اخبار و جزئیات آنها را ندارند. عجله و محدودیت وقت همچنین موجب می‌شود که اشتباهات چاپی در نشریات راه یابد. بنابراین در بسیاری مواقع اخبار موجود در نشریات با وجود تازه و دست‌اول بودن، کامل نیستند.



روزنامه بعد از نشریات دوره انقلاب مشروطه

ژورنالیسم و تاریخ‌نویسی ژورنالیستی

مشکلاتی که به آنها اشاره شد باعث می‌شود که اخبار و مقالات چاپ‌شده در نشریات در مجموع دارای سبک و اعتبار خاصی شوند که اصطلاحاً به آن «ژورنالیسم» (journalism) می‌گویند. مورخان با استفاده از این اصطلاح هر کتاب تاریخی را نیز که محتوای آن با عجله، غرض‌ورزی و تحت تأثیر ملاحظات مختلف نوشته شده باشد، «ژورنالیسم تاریخی» یا «تاریخ‌نویسی ژورنالیستی» می‌نامند. کم‌یا زیاد کردن اهمیت یک موضوع یا شخصیت تاریخی، تبلیغ یا جوسازی، دخالت دادن نظرات شخصی و گروهی (حکومتی) و عجله در ثبت اخبار و رویدادها پیش از روشن‌شدن جزئیات و ابعاد مختلف آنها، از جمله ویژگی‌های این نوع تاریخ‌نگاری است.

نقش نشریات در تحولات تاریخ معاصر ایران و شناخت آنها

مطالب آنها نیز افزایش یافت. سخت‌گیری‌های حکومت موجب شد بعضی افراد در خارج از ایران روزنامه‌هایی به زبان فارسی چاپ کنند و آنها را به شکل‌های مختلف در کشور (بیشتر در تهران و چند شهر بزرگ دیگر) توزیع کنند.

چاپ روزنامه در ایران قدمتی نزدیک به دو قرن دارد. نخستین روزنامه «کاغذ اخبار» نام داشت که به همت میرزا صالح شیرازی در زمان حکومت محمدشاه قاجار منتشر شد. میرزاتقی‌خان امیرکبیر نیز از جمله کسانی بود که با انگیزه اصلاح حکومت و پیشرفت کشور به چاپ روزنامه‌ای با نام «وقایع اتفاقیه» اقدام کرد. در آغاز روزنامه‌ها در صفحاتی محدود (۲ تا ۵ صفحه) و تعدادی اندک (حداکثر چندصد نسخه) منتشر می‌شدند و ضمناً مطالب آنها از سوی حکومت و حتی شخص شاه به‌شدت کنترل می‌شد. به‌تدریج و با افزایش آگاهی اجتماعی و سیاسی مردم و به‌ویژه صاحبان فکر و اندیشه تعداد نشریات و کیفیت



در این نشریات مطالب گوناگونی دربارهٔ اوضاع ایران و جهان به چاپ می‌رسید که تأثیری مهم بر افکار خوانندگان آنها داشت. برای مثال در نشریاتی که پیش یا هم‌زمان با انقلاب مشروطیت ایران چاپ شده‌اند، مطالب زیر یافت می‌شود.

— بیان پیشرفت‌های برخی کشورها و مقایسهٔ وضع نامساعد ایران با آنها همراه با ذکر علت‌های پیشرفت این کشورها و عقب‌ماندگی ایران.

— انتشار اخباری دربارهٔ رویدادهای داخلی و تحلیل آنها که در روزنامه‌های داخلی اجازهٔ چاپ نمی‌یافتند.

— چاپ مطالبی دربارهٔ آفات استبداد و استعمار و لزوم استقرار قانون و عدالت در کشور.

فکر کنید و پاسخ دهید

در قسمت بیشتر بدانید این درس یک آگهی از یک روزنامه مربوط به اواخر دوره قاجار، آورده شده است. با مطالعه آن بگویید چه آگاهی‌های تاریخی درباره اوضاع ایران در زمان انتشار این روزنامه در آن وجود دارد؟

بدین ترتیب مورخ با مراجعه به این روزنامه‌ها علاوه بر آگاهی از رویدادهای تاریخی آن زمان، با مسایلی چون ساختار سیاسی ایران، روابط خارجی، خواسته‌ها و مشکلات مردم، اندیشه‌های سیاسی و اجتماعی رایج و علل و زمینه‌های انقلاب مشروطه آشنا می‌شود.

در دوران بعد از انقلاب مشروطیت نیز روزنامه‌ها با وسعتی بیشتر در صحنهٔ سیاسی و اجتماعی کشور نقش‌آفرین بودند. در این روزنامه‌ها نظریات مختلف دربارهٔ چگونگی ادارهٔ کشور پس از استقرار نظام مشروطه و حوادث گوناگون به چاپ می‌رسید. دولت و گروه‌های سیاسی هر کدام با ایجاد روزنامه سعی در همراه کردن مردم با نظرات و خواسته‌های خویش داشتند.

در رویدادهای مهم بعدی ایران همچون نهضت ملی‌شدن نفت و انقلاب اسلامی هم نشریات ضمن تأثیرگذاری بر افکار جامعه، به انعکاس اخبار کشور و جهان می‌پرداختند. اگرچه بسیاری از این نشریات تحت تأثیر ملاحظات گروهی، حکومتی و شخصی قرار داشته‌اند، اما باید توجه داشت که حتی آگاهی از خود این ملاحظات، برای مورخان امروزی سودمند و روشنی‌بخش است.

«بشارت باد اهل وطن را»

مژده باد وطن خواهان را و بشارت باد خانم‌های منسوجاتِ وطنی پوش را که ملزم نمودند خودشان را به پوشیدن لباس شرف و افتخار که بافت‌های داخلی وطن عزیز از قبیل پارچه‌های یزد و اصفهان و کاشان و کرمان باشد. چندی بود که به واسطه ناامنی راه و تاخت و تاز قاطعان طریق، جنس وطنی داخل طهران نمی‌شد و به این واسطه وطن‌طلبان مأیوس و ناامید بودند. ولی الحمدلله از زمانی که انجمن محترم به همت خواتین ایرانی تشکیل یافته و اعضای انجمن در نهایت جدیت در ترویج منسوجات وطنی جدّ و جهد می‌نمایند و خبر به ولایات منتشر شده، حالیه کمپانی اسلامی با هزار زحمت دو عدل از پارچه‌های خوب اصفهان که خیلی ممتاز است و از همه جهت از پارچه‌های فرنگ بی‌نیاز است، وارد نموده است.

روزنامه شکوفه، سال سوم، غره [اول] شهر ذی‌قعدة الحرام ۱۳۳۳، شماره ۱۷، صفحه ۱.



- ۱- نشریات به چه دلایلی در زندگی انسان اهمیت دارند؟
- ۲- از نظر موضوع و محتوا نشریات به چه انواعی تقسیم‌بندی می‌شوند؟
- ۳- نشریات از چه راه‌هایی به افزایش دانش مورخان و پیشرفت علم تاریخ کمک می‌کنند؟
- ۴- دلایل راه یافتن اخبار و مطالب نادرست در نشریات را توضیح دهید.
- ۵- نشریات چگونه در انقلاب مشروطیت ایران مؤثر واقع شدند؟

اندیشه و جست و جو

- ۱- یک نشریه (روزنامه، مجله یا...) مربوط به چند سال پیش (هرچه قدیمی‌تر بهتر) پیدا کنید. سپس براساس مطالب آن گزارشی تهیه کنید که گویای اوضاع کشور یا شهر شما در زمان انتشار آن نشریه باشد.
- ۲- با مراجعه به روزنامه‌فروشی فهرستی از نام و مشخصات (موضوع، زمان انتشار و...) نشریات موجود در آن تهیه و به کلاس ارائه کنید.



مورخان و تاریخ ایران

زندگی کوچ‌نشینان و یک‌جانشینان ایران، جامعه‌ای با ویژگی‌های جدید ایجاد گشت، که با وجود تغییرات و تحولات بسیار به حیات خود ادامه داده است.

در تمام این دوران که با مهاجرت اقوام مختلف به داخل ایران و جریان‌ها و حوادث بسیار همراه بود، عواملی همچون زبان فارسی، دین اسلام و آیین زردشت، و نیز موقعیت جغرافیایی ایران در شکل‌گیری هویت ایرانیان تأثیری پایدار داشتند.

مورخان با در نظر داشتن ویژگی‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی تاریخ طولانی ایران از آن روزگار تاکنون، به بررسی تاریخ ایران و عوامل تشکیل دهنده هویت ایرانی می‌پردازند.

ایران کشوری با پیشینه‌ای بسیار طولانی و دارای افتخارآمیزترین جلوه‌های فرهنگ و تمدن بشری است. قرن‌ها پیش از آنکه مهاجران آریایی وارد این سرزمین شوند، در گوشه و کنار ایران، مراکز مهم تمدنی مانند ایلام، سیلک، جیرفت و تمدن مشهور به شهر سوخته در سیستان وجود داشت که سازندگان هریک از آنها در زمینه‌های گوناگون علمی و فرهنگی به درجه بالایی از شکوفایی رسیده بودند.

پس از مهاجرت آریایی‌ها به ایران، تحولی در وضع این سرزمین ایجاد شد. آنان پس از درگیری‌های اولیه، کم‌کم با ساکنان بومی ایران درآمیختند و بدین ترتیب از آمیزش دستاوردهای



منظور از هویت، عواملی همچون زبان، تاریخ و فرهنگ است که چستی یک

ملت را مشخص می‌کند.

دوره‌بندی‌های تاریخ ایران

مورخان روند زندگی ایرانیان در طول تاریخ را به شیوه‌های گوناگونی دوره‌بندی کرده‌اند. در یک تقسیم‌بندی پذیرفته شده، تاریخ ایران به دو دوره بزرگ ایران پیش از اسلام (ایران باستان) و ایران در دوران اسلامی تقسیم می‌گردد. در دوره

اسلامی، مردم ایران به دین اسلام ایمان آوردند و در ساختن فرهنگ و تمدن اسلامی پیشگام دیگر مسلمانان شدند. بزرگ‌ترین دانشمندان اسلامی از این سرزمین برخاستند و آثار علمی فراوانی را به جامعه بشری تقدیم کردند.

فکر کنید و پاسخ دهید

به نظر شما ملاک تقسیم‌بندی تاریخ ایران به دو دوره قبل و بعد از اسلام چیست؟

اشراف و نجبا در ایران منشأ بسیاری از تحولات سیاسی، اقتصادی و اداری بود و نظام سیاسی را یک شبکه بسیار گسترده و پیچیده اداری مرکب از دیوان‌های مختلف، اداره می‌کرد. فرمانروا در رأس هرم قدرت قرار داشت و توده‌های مردم در قاعده این هرم قرار می‌گرفتند.

وضع سیاسی ایران از مشروطیت به بعد دچار دگرگونی شد که در سال قبل با آن آشنا شده‌اید. با انقلاب اسلامی تحولی بزرگ‌تر در تاریخ سیاسی ایران اتفاق افتاد. از ابتدای تاریخ این سرزمین سلسله‌های حکومتی با یورش مؤسس آن علیه سلسله قبلی شکل می‌گرفت و حکومت به صورت موروثی به فرزندان وی منتقل می‌شد. با انقلاب اسلامی حکومت سلسله‌های پادشاهی پایان یافت و انتخاب رهبران جامعه بر عهده مردم قرار گرفت.

در هر یک از این دوره‌ها زندگی جامعه ایرانی ویژگی‌های خود را داشت و دارد. ورود اسلام به ایران با اسلام‌پذیری تدریجی ایرانیان، سبب دگرگونی‌هایی در روند جامعه ایرانی شد و سبب پیدایی فرهنگ و تمدن ایرانی اسلامی گشت.

یک شیوه تقسیم‌بندی دیگر، دوره‌بندی تاریخ ایران به لحاظ روند اقتصادی و سیاسی است. از این نظر می‌توان تاریخ ایران را به دو دوره، از روزگار باستان تا انقلاب مشروطیت و از مشروطیت تا عصر حاضر تقسیم کرد. ایران از روزگار باستان تا مشروطیت دارای وضع سیاسی تقریباً معینی با دگرگونی‌های اوایل دوره اسلامی و نیز شیوه اقتصادی مشخص بود. نظام سیاسی ایران در این دوران، اغلب استبدادی و ساختار اقتصادی آن بر بنیان کشاورزی و دامداری بود. در این دوران طولانی، بخش کوچک اما پرنفوذ

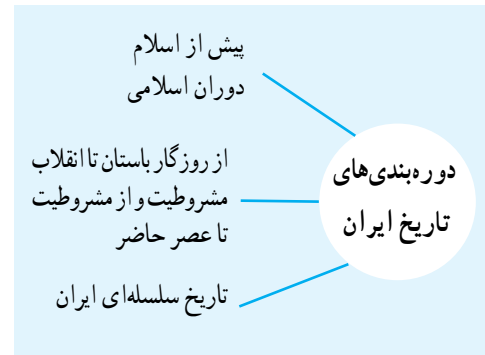
تاریخ‌نگاری در ایران

بررسی و تجزیه و تحلیل نقش عوامل گوناگون در شکل‌گیری جامعه ایرانی بدون یاری پژوهش‌های تاریخی امکان‌پذیر نیست. چون قصد نهایی این کتاب، آشنایی با دانش تاریخ است، می‌بایست شیوه‌های این بازسازی توسط مورخان ایرانی بازگو شود. در آغاز، نگاهی گذرا به سیر دانش تاریخ در ایران می‌اندازیم.

ایرانیان از دیرباز دلبسته روایت رویدادهای مهم بوده‌اند، اما این دلبستگی تا زمان ما به شیوه‌ای یکسان نمایان نشده است. آنچه در درس چهارم درباره پیوند افسانه‌ها و حماسه‌ها با تاریخ خواندید، درباره تاریخ ایران نیز درست است. مورخان اطلاعات اندکی از دوران باستانی ایران در دست دارند. جز کتیبه‌ها، سکه‌ها، آثار، ابزار، افسانه‌ها و حماسه‌های برجای‌مانده از آن دوران آثار مکتوبی از ایرانیان بر جای نمانده است.

بخش عمده‌ای از آگاهی‌های کنونی ما در این باره برگرفته از آثار مورخان یونانی و رومی است و چون رقیب ایرانیان آن دوران بوده‌اند، نمی‌توان به‌درستی به همه آنها اعتماد کرد.

یکی دیگر از راه‌های دوره‌بندی تاریخ ایران، تقسیم آن بر بنیاد خاندان‌های حکومت‌گر یعنی سلسله‌های سیاسی حاکم بر ایران است. این شیوه از دیرباز تا کنون یکی از رایج‌ترین شیوه‌های دوره‌بندی تاریخ ایران بوده است. به‌عنوان مثال فهرست نام پادشاهان هخامنشی و یاساسانی مبنای محاسبه دوره فرمانروایی آنان به‌شمار می‌رود. البته این شیوه دشواری‌هایی نیز دارد، که در درس دوم با آن آشنا شدید.



اکنون که با ویژگی‌های کلی جامعه ایرانی در طول تاریخ و نیز دوره‌بندی‌های آن آشنا شدید به بررسی روند دانش تاریخ در ایران و شیوه‌های مورخان در دوره مختلف تاریخی می‌پردازیم.

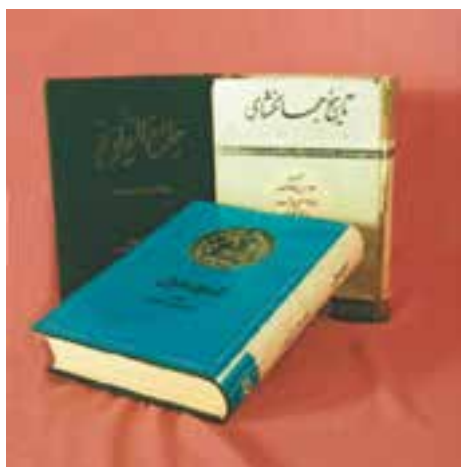
فکر کنید و پاسخ دهید

آیا می‌توانید ارتباط شاهنامه فردوسی را با خدای‌نامه‌ها بیان کنید؟

گروه قرار می‌گیرند: گروهی که در دستگاه مغولان مناصب دولتی داشتند. (مانند عظاملک جوینی نویسنده تاریخ جهانگشای) و گروهی که بیرون از نفوذ آنان بودند و بنابراین با دید انتقادی به فرمانروایی مغولان می‌نگریستند. (مانند منهاج سراج نویسنده کتاب طبقات ناصری)

تاریخ‌نویسی در ایران عهد تیموریان و ترکمانان (آق‌قویونلوها و قراقویونلوها) همانند دوره‌های قبل ادامه یافت. در این دوران یک دسته از مورخان، تاریخ‌های عمومی و شرح‌حال فرمانروایان را مبنای کار خود قرار دادند و دسته‌ای دیگر به تاریخ شهرها پرداختند. به عبارت دیگر تاریخ‌های محلی را نوشتند.

مورخان دوران صفوی نیز به روایت رویدادهای دولت صفوی و فرمانروایان آن پرداختند. بسیاری از آنها همانند مورخان پیش از خود، وقایع را به ترتیب وقوع آنها می‌نوشتند.



پس از ورود اسلام به ایران بخشی از تاریخ شفاهی ایران باستان توسط علاقه‌مندان به آن دوران، نوشته شد و «خدای‌نامه»‌ها که به باور برخی پژوهشگران، سال‌شمار وقایع فرمانروایان ساسانی بوده است، مبنای کار مورخان مسلمان گشت.

با ورود اسلام به ایران، سنت‌های ایرانی و اسلامی درباره اندیشه تاریخی، در هم آمیختند. از آن پس مورخان با تأثیرپذیری از اندیشه‌ها و روش‌های جدید به نگارش تاریخ پرداختند. این مورخان در آغاز به دلیل جنبه دینی و رواج زبان عربی به عنوان زبان عمومی مسلمانان آثار خود را بدان زبان می‌نوشتند. این روند در پی کارآمدن فرمانروایان مستقل و نیمه‌مستقل در ایران و تجزیه خلافت اسلامی دگرگون شد. در دوران حاکمیت سلسله‌های ترک نژاد بر ایران، زبان فارسی مبنای تاریخ‌نویسی مورخان شد که رویدادهای مربوط به سرگذشت فرمانروایان ترک و یا رویدادهای یک شهر یا ولایت را ثبت می‌کردند.

یورش مغولان به ایران ویرانی‌ها و کشتارهای فراوانی در پی داشت. با این همه در همین دوران چند نمونه بسیار ارزشمند از کتاب‌های تاریخ ایران و تاریخ‌های محلی نوشته شد. ایلخانان مغول مانند دیگر کشورگشایان علاقه داشتند یاد جنگ‌ها و لشکرکشی‌های خویش را حفظ کنند. مورخان این دوره همراه با انجام این خواسته، پی‌آمدهای اندوهبار یورش آنان بر ایران را نیز بازگو کردند.

مورخان دوره حکومت مغولان در دو

منابع تاریخی این دوران به‌ویژه سفرنامه‌های اروپاییان سرشار از آگاهی‌های فراوان درباره زندگی و اقدامات فرمانروایان صفوی است. همچنین به دلیل روابط گسترده ایران با اروپا، دربردارنده آگاهی‌های باارزش درباره مناسبات خارجی ایران است.

با روی کار آمدن دولت قاجار در ایران، زمینه برای یک رشته دگرگونی‌ها نیز فراهم آمد. در نیمه نخست حکومت قاجاریان (از ابتدا تا سلطنت ناصرالدین‌شاه) روند تاریخ‌نویسی، همان تقلید از شیوه مورخان پیشین بود؛ به این معنی که در آثار مورخان چندان نشانی از حضور مردم در تاریخ نبود و نیز نشانی از زندگی اجتماعی در آن به چشم نمی‌خورد.

در دوران سلطنت ناصرالدین‌شاه قاجار، گونه‌ای نهضت ترجمه در ایران رواج یافت. در این دوران ایران روابط نزدیکی با اروپا داشت و به همین دلیل شماری از آثار اروپاییان به فارسی ترجمه شد که بخشی از آن‌ها کتاب‌های تاریخی بود. این رویداد زمینه را برای نفوذ روش‌های تاریخ‌نگاری جدید غربی در ایران آماده ساخت. اما آنچه هم‌روش و هم‌بینش مورخان ایرانی را در این دوران دگرگون ساخت انقلاب مشروطیت ایران بود. در این زمان با تألیف کتاب تاریخ بیداری ایرانیان به دست ناظم‌الاسلام کرمانی، دوره تازه‌ای در تاریخ‌نویسی ایران آغاز شد زیرا برای نخستین بار در این کتاب مورخی ایرانی

به‌طور گسترده به زندگی مردم و تکاپوهای آنان توجه کرد و رویدادهای مربوط به آنان را در اثر خویش آورد. از این پس شیوه سنتی و شیوه نو در تاریخ‌نویسی پا به پای هم پیش رفتند.

مورخان ایرانی؛ روش‌ها و بینش‌ها

از هنگام آغاز تاریخ‌نویسی در ایران، مهم‌ترین موضوع مورد اعتنای مورخان، رویدادهای بزرگ و مهم و به‌ویژه رویدادهای مربوط به زندگی فرمانروایان بود. در طول تاریخ ایران منصبی به نام وقایع‌نگاری و مجلس‌نویسی وجود داشت که وظیفه آن ثبت رویدادهای مربوط به فرمانروایان بود. این مورخان در کار خویش تقریباً همان مراحل را که در درس اول برای کار یک مورخ ذکر شد، می‌پیمودند. (سعی کنید آنها را به یاد آورید.)

با وجود این در شیوه تاریخ‌نگاری سنتی، کار مورخ بیشتر ارائه اطلاعات درباره فرمانروا، شرح جنگ‌ها و روابط سیاسی با دیگر دولت‌ها، بود. این مورخان بیشتر به بازگویی وقایع می‌پرداختند.

در سال‌های پایانی فرمانروایی قاجاریان، مورخان ایرانی به تدریج روش‌های نو تاریخ‌نگاری را که پیش از آن در اروپا شکل گرفته بود، فراگرفتند. بنابراین تاریخ‌نویسی در ایران تحت تأثیر روش‌ها و حتی بینش‌های آنان قرار گرفت، اما این کار چندان گسترشی نیافت و حتی پس از تأسیس گروه‌های تخصصی تاریخ در دانشگاه‌ها، مورخان تنها اندکی از شیوه پیشینیان فاصله

گرفتند.

برای پژوهش‌های خویش سود می‌برند. بنابراین در شیوه‌های جدید تاریخ‌نویسی مهم‌ترین اصل، همه‌جانبه‌نگریستن مورخ به گذشته به یاری تمامی موادی است که او را در کار بازسازی خردمندانه گذشته، یاری دهند.

در دوران کنونی، تاریخ به صورت یک رشته مستقل علمی در کشور مطرح گشته است و بنابر تقسیم‌بندی و تخصصی‌شدن علوم، تاریخ نیز روش‌ها و بینش‌های ویژه علمی خویش را یافته است. اکنون توجه به جنبه‌های تازه در تاریخ‌نگاری سبب دلبستگی پاره‌ای از مورخان به تاریخ‌نویسی علمی شده است. این شیوه مستلزم دگرگونی در روش و بینش مورخ است.

در تاریخ‌نویسی جدید ایران، سعی در به‌کار بستن روش علمی در پژوهش است. این کار دربرگیرنده گزینش، سازمان‌دهی و عرضه پژوهش‌های تاریخی با تکیه بر منابع اصلی و اسناد و مدارک مستند برای هر موضوع تحقیق است، به‌علاوه در این روش بر ارزیابی و نقادی عالمانه منابع و به‌کارگیری همه مواد لازم برای تاریخ‌نویسی تأکید می‌شود.

بینش تاریخ‌نگاری معاصر ایران نیز کم‌کم به سوی تحولی بنیادی پیش می‌رود و موضوع کار مورخان، تنها سرگذشت فرمانروایان و شرح جنگ‌های آنان نیست. در تاریخ‌نویسی جدید، همه جنبه‌های گوناگون زندگی گذشته مردم ایران می‌بایست مورد تأکید قرار گیرد. به همین دلیل مورخان امروزه به نگارش آثاری در زمینه‌های گوناگون دانش تاریخ یعنی تاریخ نظامی، تاریخ اقتصادی، تاریخ اندیشه دینی، تاریخ هنر و ... دلبسته شده‌اند و از همه منابع حتی منابع ادبی



عباس اقبال آشتیانی (۱۳۳۴-۱۲۷۵ ش.) یکی از نخستین پیشگامان تاریخ‌نویسی نو در ایران بود. آثار او در مرز تاریخ‌نویسی سنتی و نو قرار دارند و گرچه از آن هنگام تاکنون، تاریخ‌نویسی در ایران دچار دگرگونی‌هایی گشته است، اما نوشته‌های اقبال آشتیانی همواره به عنوان نمونه‌هایی جدی از تأثیر روش‌های جدید در تاریخ‌نگاری باقی خواهد ماند.

مورخان ایرانی

وقایع‌نگاران و مجلس‌نویسان قدیم با روش سنتی مورخانی که برای حرفه‌تاریخ‌نگاری و تحقیقات تاریخی، در دانشگاه‌ها آموزش دیده‌اند

مورخان غیرایرانی

بعضی از مورخان مسلمان و غیرمسلمان که در گذشته درباره‌تاریخ ایران آثاری نوشته‌اند

شرق‌شناسان و ایران‌شناسان که پژوهش‌های آنان هم از دیدگاه روش و هم به لحاظ بینش تأثیر عمده‌ای در تاریخ‌نویسی ایران گذشته و روشن‌ساختن زوایای تاریک آن داشته است؛ هرچند به دلایل گوناگون سیاسی و فرهنگی می‌توان کاستی‌ها و غرض‌ورزی‌هایی نیز در کار برخی از آنان دید



امروزه افرادی هم وجود دارند که از سر تفنن، سودجویی، شهرت‌طلبی یا دل‌بستگی‌های گروهی، به ظاهر به تاریخ‌نگاری، دست می‌زنند. این گروه تنها با سرهم‌بندی اطلاعات دیگران، به شیوه‌ای سطحی، وانمود می‌کنند اثری تاریخی عرضه کرده‌اند، اما در واقع حاصل کار آنان چیزی نیست جز یک رشته آگاهی‌های پراکنده نامنظم که از اینجا و آنجا گرد آورده‌اند.

نقش دین و زبان در هویت ملی ایرانیان

دو عامل مهمی که در استمرار حیات جامعه ایرانی نقش داشته‌اند، عامل دین و زبان فارسی است. اقوام ساکن در ایران همواره ضمن نگاهداشت خرده فرهنگ‌های خویش، پیکره یگانه **فرهنگ ایرانی** را ساخته‌اند. این کار بر بنیاد باورهای مشترک دینی و زبانی انجام یافته است.

دین از هزاران سال پیش تاکنون تأثیر عمده‌ای در زندگی ایرانیان داشته است. زیرا باورهای دینی، همه گستره زندگی سیاسی و اجتماعی را دربر گرفته است. در ایران عهد ساسانی، همبستگی استواری میان دین و دولت برقرار بود و تاریخ ملی ایران رنگی دینی داشت. این شیوه در ایران پس از اسلام نیز همچنان پابرجا مانده و به‌ویژه پس از رسمی شدن مذهب تشیع در دوره حکومت صفویان جلوه‌ای ویژه یافت و به‌عنوان عامل مهم همبستگی مردم ایران درآمد.

پایه‌پای دین، عامل زبان نیز به وحدت‌بخشی جامعه ایرانی یاری رسانده است. زبان فارسی با ریشه‌های کهن و با داشتن آثاری باشکوه در زمینه شعر و نثر که حاوی بلندترین مفاهیم فکری است، از مهم‌ترین عناصر جلوه ایران در عرصه فرهنگ و تمدن جهانی و نیز استمرار هویت ایرانی به‌شمار می‌رود. ایران گرچه از دیرباز به دلیل وضع ویژه طبیعی، گذرگاه فرهنگ‌ها، مهاجرت‌ها و یورش‌های گوناگون بود و از همه این رویدادها به مثابه زمینه‌ای برای مبادله فرهنگی با همسایگان سود جست، دین و زبان فارسی را به‌عنوان مهم‌ترین ابزارهای نگاهداشت هویت خویش، به کار برد و با تعالی بخشیدن بدان‌ها گروه‌های قومی فراوانی را در فرهنگ خویش مستحیل کرد.

- ۱- دو مورد از انواع دوره‌بندی‌های تاریخ ایران را شرح دهید.
- ۲- وضع تاریخ‌نویسی در ایران عصر مغول چگونه بود؟
- ۳- تاریخ‌نویسی ایران در عصر ناصرالدین شاه چه تحولی یافت؟
- ۴- منظور از «روش» و «بینش» در تاریخ‌نویسی جدید ایران چیست؟

اندیشه و جست و جو

- ۱- با مطالعه یک کتاب تاریخی (یا بخشی از آن) نظر خود را درباره روش و بینش آن بنویسید.
- ۲- به یک کتابخانه مراجعه کنید و مشخصات دست‌کم پنج کتاب را درباره یک دوره معین تاریخ ایران فهرست کنید.
- ۳- مهم‌ترین سلسله‌های تاریخی ایران از دوران باستان تا عصر حاضر را براساس ترتیب زمانی بنویسید.



مورخان و تاریخ جهان

تقسیمات تاریخ جهان

در این درس به این مطالب می‌پردازیم که «مورخان به تاریخ جهان چگونه می‌نگرند؟» نخستین گام مورخان برای بررسی تاریخ جهان، دوره‌بندی این دوران طولانی از زندگی انسان است، زیرا مطالعه و بررسی این دوره طولانی، بدون چنین کاری مشکل و حتی غیرممکن است. به همین جهت مورخان و دیگر دانشمندانی که درباره تاریخ جهان مطالعه می‌کنند، برای سهولت مطالعه خویش، تاریخ جهان را به دوره‌ها و عصرهایی تقسیم کرده‌اند.

مورخان به دلیل اهمیتی که خط (کتابت) در تاریخ‌نویسی دارد، بر این عقیده هستند که تاریخ به دو دوره تقسیم می‌شود، یکی «دوره ماقبل تاریخ» یعنی پیش از اختراع خط و دوم «دوره تاریخی» یعنی پس از اختراع خط.

در کتاب تاریخ ایران و جهان (۱) با برخی دیگر از این تقسیم‌بندی‌ها آشنا شدید. آیا می‌توانید یک نمونه از آنها را بیان کنید؟

تاریخ جهان، تاریخ سراسر کره زمین

کره زمین، جهان مشترک همه انسان‌هاست. به همین جهت تاریخ جهان هم، تاریخ همه انسان‌هاست، اما چنانکه می‌دانیم از حدود ۵۰۰ سال پیش انسان‌ها موفق به کشف تمامی کره زمین و اثبات تجربی کرویّت زمین شده‌اند. تا پیش از آن، بشر متمدن اطلاعی از قاره‌های آمریکا، اقیانوسیه، قسمت‌هایی از آفریقا و بسیاری از جزایر و سواحل و دریاها و اقیانوس‌ها نداشت. با این حال باز هم دانشی به نام «تاریخ جهان» وجود داشته است؛ اما نه در مفهوم کنونی آن.

با گسترش دانش بشر، اطلاعات تاریخی او نیز بیشتر شد، به‌خصوص در آثار مورخان مسلمان، وسعت دید قابل ملاحظه‌ای ارائه گردید. از پنج قرن پیش با کشف راه‌های دریایی و شناختن قاره‌های ناشناخته، نگرش تاریخ بشر وسعت بیشتری یافت و تاریخ جهان نسبت به قبل جهانی‌تر شد. با وجود این، تعصباتِ فرقه‌ای، منافع سیاسی و اغراض و اهداف قومی، مانع از تحقق کامل این

امر شده است. به‌ویژه بسیاری از مورخان اروپایی همواره کوشیده‌اند که تاریخ اروپا را اساس و محور تاریخ تمامی جهان قلمداد کنند؛ بدین دلایل تاکنون تاریخ جهانی منصفانه‌ای که سهم و جایگاه واقعی همهٔ مردم جهان در آن منظور شده باشد، نوشته نشده است. بیشتر کتاب‌هایی که غربیان در دوران اخیر دربارهٔ تاریخ جهان نوشته‌اند دارای این نقیصه‌اند.

تاریخ جهان، عرصهٔ وحدت انسانی و حاصل تمدن بشری

تعلیمات ادیان الهی و تحقیقات علمی نشان داده است که انسان‌ها در فطرت و سرشت برابرند به عبارت دیگر نوع انسان در «انسان بودن» دارای وحدت است. این وحدت ذاتی انسان‌ها مسلماً در اوایل تاریخ، با وحدت در ظواهر زندگی و تمدن نیز همراه بوده است. تفاوتی که بعدها در میان جوامع بشری به وجود آمد، در نتیجهٔ عواملی نظیر تنوع محیط جغرافیایی، میزان اندیشه و تلاش و مانند آنها بوده است. تفاوت انسان‌ها از لحاظ اندیشه، اراده و روحیات و توانایی‌های جسمی، هنگامی که با عوامل دیگری چون میزان وحدت جامعه و «قدرت مدیریت» همراه شود، سبب آشکارشدن اختلاف در پیشرفت جوامع می‌گردد.

تفاوت در سطح تمدن ملت‌ها به هیچ‌وجه ناقض برابری انسانی نیست تفاوت تا آنجا که باعث تحرک و تلاش گردد، مفید است؛ اما وقتی

که موجب تبعیض و سلطه‌جویی شود، همکاری انسانی و صلح و سازندگی را به جنگ و جدال تبدیل می‌کند. به این جهت در دنیای کنونی تلاش برای استقرار برابری و عدالت و کوشش برای کمک به پیشرفت‌های تمدن بشری در زمان‌هایی بوده که صلح و تفاهم میان ملت‌ها حاکم بوده است. تمدن کنونی که جلوه‌گاه ترقیات عظیم فنی و فکری بشر می‌باشد، در واقع دستاورد تلاش مشترک همهٔ انسان‌ها و جوامع است. مثلاً کاغذ که همهٔ ما هر روزه از آن استفادهٔ فراوان می‌کنیم ابتدا به وسیلهٔ چینی‌ها اختراع شد، (بیشتر به‌صورت پارچه‌ای) سپس مسلمانان آن را از چینی‌ها گرفتند و تکمیل کردند (با استفاده از الیاف گیاهی) و بعدها اروپاییان فن کاغذسازی را از مسلمانان آموختند و با کمک مواد شیمیایی و ماشین‌آلات آن را توسعه دادند. همچنین است در زمینه ریاضیات که ملل قدیم (سومری، مصری، هندی، یونانی، ایرانی و ...) همه سهمی در پیشرفت آن داشته‌اند.

نقش پیامبران و مصلحان در تمدن بشری

اگر به تمدن‌های جهان باستان و پس از آن بنگرید، در کنار هریک از آنها نام پیامبران بزرگ الهی یا برخی از مصلحان بلندآوازه را می‌بینید. در نزداقوام سامی، حضرت ابراهیم (ع) و سپس انبیای بنی اسرائیل، در آسیای غربی حضرت نوح (ع) و حضرت یونس، در مصر حضرت یوسف (ع) و غیره. دین همواره الهام‌بخش ترقی هنری، فکری،

پیدایش و مرگ تمدن‌ها و عبرت‌آموزی از آن

از حدود پنج‌هزار سال پیش تا کنون که تاریخ جهان شاهد پیدایش مدنیّت و تشکیل دولت‌ها بوده، تمدن‌های متعددی یکی پس از دیگری به وجود آمده و از میان رفته‌اند. مشاهده زوال بسیاری از تمدن‌ها، بشر امروز را با این پرسش مهم روبه‌رو ساخته که آیا تمدن کنونی نیز لاجرم نابود خواهد شد؟ و اساساً آیا می‌توان تدبیری اندیشید که این تمدن به مرحله زوال قدم نگذارد؟ در پاسخ به این پرسش‌ها نظرات گوناگونی ابراز شده است. در قرن نوزدهم به دلیل پیشرفت‌های مادی در اروپا، چنین می‌نمود که تمدنی به وجود آمده که در تاریخ مانند نداشته و لذا برخلاف همه تمدن‌های گذشته زوال نخواهد یافت. اما ناتوانی این تمدن در ساختن دنیایی آرمانی و متعادل که مدعی آن بود و فقدان وحدتی درونی که برای بقای آن ضرورت داشت، موجب گردید تا در اواخر قرن نوزده، اندیشه بقای تمدن جدید غرب با تردیدهای اساسی روبه‌رو شود. دو جنگ جهانی هولناک در نیمه اول قرن بیستم از نشانه‌های این وضع بود که در پیدایش آن هیچکس جز صاحبان همین تمدن مقصّر نبودند. بدین ترتیب کم‌کم هراس از زوال تمدن کنونی صاحبان آن را نگران ساخت. به خصوص آن که ساخت سلاح هسته‌ای این فکر را پیش آورد که در صورت وقوع یک جنگ هسته‌ای، بی‌تردید تمدن نابود خواهد شد انیشتین که از جمله دانشمندانی بود



یکی از مورخان مشهور زمانه ما که به بررسی و تفسیر چگونگی تمدن‌های سراسر جهان پرداخت، توین‌بی بود.

اجتماعی و سیاسی بوده و به همین جهت بیشتر تمدن‌های بزرگ، دین بزرگ یا پیامبر برگزیده را در کنار خود دارند. مثلاً تمدن اروپایی با پذیرش مسیحیت و پای‌بندی به آن، پیوندی ناگسستنی دارد. تمدن اسلامی نیز بر بنیاد ایمان و اعتقادات اسلامی از هند تا ایران و عربستان و شمال آفریقا و شامات شکل گرفت. تمدن ایران باستان نیز همراه با آیین زردشت و بر مبنای آن پدید آمد و گسترش یافت. مصلحان بزرگ و شخصیت‌های معنوی نیز در شکل‌گیری و تداوم تمدن‌ها مؤثر بوده‌اند. در چین کنفوسیوس و لائوتزو، در هند بودا و در یونان سولون و سقراط از این دست مصلحان معنوی و اجتماعی بوده‌اند.

کتاب تاریخ جهان، سر در فضای مه‌آلود اساطیر دارد، صفحات آینده آن نیز آن‌چنان واضح نیست که مورخان و فیلسوفان تاریخ بتوانند درباره آن به روشنی سخن بگویند. بنابراین صفحات آخر کتاب تاریخ برای آنان، همین روزگار کنونی است؛ روزگاری که برای آن نام‌های گوناگونی پیشنهاد شده است: عصر فضا، عصر اتم، عصر کامپیوتر، عصر پتروشیمی، عصر الکترونیک، عصر ارتباطات و ...، اگرچه در آینده نیز برای آن نام‌هایی خواهند ساخت. مسلماً هر یک از کسانی که این اسامی را برگزیده‌اند مقایسه‌ای با گذشته‌ها را هم در نظر داشته‌اند. مثلاً نام‌گذاری دوران ما به عصر پتروشیمی یعنی صنعتی که از نفت، موادی بسیار متنوع و فراوان می‌سازد که کم و بیش جانشین پنبه، چوب، چرم، شیشه و غیره می‌شود در مقایسه با دوره‌های سنگ، برنز و آهن بوده است. پیشرفت‌های بشر در زمینه فضاپیمایی استفاده

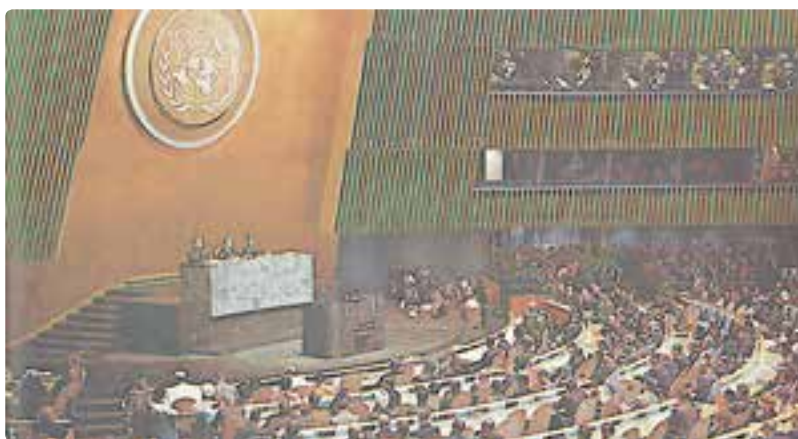


انفجار اتمی

که اندیشه‌هایش در اختراع بمب اتمی مؤثر واقع شد، گفته بود که جنگ جهانی چهارم با چوب و چماق خواهد بود، یعنی آن‌که، در جنگ جهانی سوم، بمب اتمی تمدن را نابود خواهد کرد و لذا بشر پس از آن به دوران توحش و بدویت باز خواهد گشت.

مسائل عصر ما

بدون شک همان‌گونه که صفحات آغازین



سازمان ملل متحد

از اتم و الکترونیک هیچ سابقه‌ای در اعصار گذشته ندارد. چنان‌که هنگامی‌که این پیشرفت‌ها از اوایل قرن نوزدهم تا اوایل قرن بیستم صورت می‌گرفت، بشر قرن نوزدهم **انقلاب صنعتی** را سرآغاز دوران کاملاً جدیدی احساس می‌کرد و بر این باور بود که قدم به دورانی گذاشته که هیچ یک از پیشینیان بدان وارد نشده بودند. پیشرفت‌های فنی خوش‌بینی‌هایی را موجب شد که حتی اعلان خطر در مورد افزایش جمعیت جهان و تذکر متفکران آگاه در مورد انحطاط اخلاقی انسان، جدی تلقی نشد، زیرا پیشرفت فنی که موجب افزایش تولید می‌شد، خطر افزایش جمعیت را مرتفع می‌ساخت و قدرت صنعت، ظاهراً به بشر امروز به جای انحطاط، اقتدار می‌بخشید، اما بعدها روشن شد که جدی نگرفتن این هشدارها و هشدارهای مشابه آنها کاری صحیح نبوده است. مسئله افزایش جمعیت و انحطاط اخلاقی نشان داد که تا چه اندازه این هشدارها جدی است و تکنولوژی نیز مسائل خاص خود را دارد و راه خود را می‌رود و به جای آن که در خدمت انسان باشد، انسان را در خدمت خود می‌خواهد. بنابراین مسئله ماشینیسم یعنی «سلطه مقدرات ماشین بر مقتضیات انسان» مطرح شد. ماشین همان‌گونه که مرزهای اراده انسانی را درمی‌نوردید، مرزهای سیاسی دولت‌ها و ملت‌ها را نیز تحت تأثیر خود قرار داد. بهره‌برداری از وسایل جدید حمل و نقل زمینی، دریایی و هوایی مستلزم هماهنگی‌هایی در

سطح بین‌الملل بود. ارتباطات پستی و تلگراف و تلفن نیز چنین وضعیتی داشت. طولی نکشید که در زمینه هواشناسی، امداد رسانی، حقوق کارگران و مبارزه با تبه‌کاران نیز دولت‌ها مجبور به همکاری با هم شدند. مسئله حقوق بین‌الملل و حفظ صلح نیز مطرح شد و گرچه مانند مسائل فنی پیشرفتی نداشت، اما همگان پذیرفتند که باید آن را در مقیاس جهانی مورد ارزیابی قرار دهند. تأسیس سازمان‌های پست جهانی، هواشناسی جهانی، هوانوردی جهانی، کنفرانس بین‌المللی کار، دادگاه لاهه و سرانجام سازمان ملل و ده‌ها مؤسسه بین‌المللی، تا حدود زیادی به دلیل توسعه و پیشرفت تکنولوژی بود که ارتباطات را فوق‌العاده گسترش داد و پیوستگی میان ساکنان کره خاک را بسیار عمیق ساخت. اگرچه نقش اهداف و اغراض سیاسی در تشکیل چنین مؤسساتی قابل چشم‌پوشی نیست لیکن سخن برسر آن است که زمینه تحقق چنین اهداف و اغراضی نیز ساخته و پرداخته مقتضیات تکنولوژی است.

اصولاً بهره‌برداری کامل و کافی از تکنولوژی جدید بدون بین‌المللی ساختن مدیریت آن میسر نبوده است. به‌علاوه تکنولوژی، آلودگی محیط‌زیست و تخریب طبیعت را به همراه خود آورده است. یکی از ابعاد بحران محیط‌زیست مسئله «آلودگی هوا» است، هوای کره زمین در صورت آلوده شدن، همگان را کم و بیش تحت تأثیر قرار می‌دهد. بنابراین نه‌تنها کسانی که هوا را آلوده می‌کنند بلکه حتی کسانی که نقشی



یکی از بزرگترین مشکلات زندگی بشر در عصر کنونی مسأله آلودگی محیط زیست می‌باشد این آلودگی‌ها حتی آثار تاریخی را در معرض نابودی قرار داده‌اند.

همگانی است. بدین لحاظ بحران محیط زیست یکی از مشکلات بزرگ عصر ما است که هم ناشی از توسعه صنعت و هم ناشی از سوء مدیریت و سوء استفاده از صنعت است.



در این آلودگی ندارند نیز از آن زیان می‌بینند و باید همگی در حفظ سلامت آن بکوشند. آلودگی دریاها، آلودگی ناشی از مواد رادیواکتیویته، خطراتی که از تخریب فضای سبز به وجود می‌آید، شکاف برداشتن لایه اُزن، گرم شدن کره زمین و مسائلی از این قبیل، مربوط به همه انسان‌ها است و چنان که گفته شد حل آن نیز با کمک همگان میسر است، نه بهره‌برداری سیاسی از آنها و گرفتن نقش قیم‌مآبانه در برخورد با آنها. حال اگر خطرات انتشار بیماری‌های مسری به واسطه توسعه فراوان ارتباطات، مسافرت‌ها و تجارت و نیز مشکلات حمل و نقل هوایی و دریایی را هم بدان اضافه کنیم، می‌بینیم که حفظ محیط اطراف انسان تا چه اندازه نیازمند به توجه و مراقبت

تکنولوژی‌های جدید و علم تاریخ

در روزگار اخیر، یک عامل جدید به حوزه مطالعات و پژوهش‌های تاریخ و تاریخ‌نگاری اضافه شده است؛ این عامل و وسیله مهم، رایانه و اینترنت است. پیدایش این دو و گسترش آن در حوزه مطالعات تاریخی، از آن جهت بسیار اهمیت دارد که بخش عمده‌ای از وقت مورخ صرف گردآوری اطلاعات تاریخی می‌گردد. با استفاده از اینترنت و رایانه، می‌توان این زمان را به حداقل رساند و به بسیاری از موزه‌ها، کتابخانه‌ها و مراکز پژوهشی و محققان راحت‌تر و سریع‌تر دسترسی یافت. حتی به کمک اینترنت می‌توان، به جست‌وجوی سریع محتویات شمار زیادی از کتاب‌های تاریخی پرداخت. به کمک اینترنت، می‌توان از حاصل آخرین مطالعات مورخان و محققان در سراسر جهان استفاده کرد. در پرتو این فن‌آوری جدید، می‌توان یافته‌های پژوهشی خود را به سرعت و سهولت در اختیار مخاطبان بسیاری قرار داد. هر چند این ابزار با ارزش به صورت بایسته و شایسته در مطالعات تاریخی ایران به کار گرفته نشده است، با این حال تردیدی نیست که با گذر زمان، شاهد گرایش روزافزون مؤسسات و مراکز پژوهشی به اینترنت خواهیم بود. نشانه آشکار این رویکرد آن است که در شناسنامه بسیاری از مجلات و دایرةالمعارف‌های منتشره در ایران، نشانی اینترنتی آنها هم ثبت می‌شود. با توجه به اهمیت روزافزون اینترنت در جهان امروز، عده‌ای ملاک باسواد بودن افراد را توانایی در استفاده از اینترنت می‌دانند. اگر با اینترنت آشنایی کافی داشته باشید و از توانایی کافی خواندن متون انگلیسی هم برخوردار باشید، به واقع از طریق اینترنت به دنیایی از اطلاعات مختلف و جدید در زمینه‌های مختلف دسترسی خواهید یافت. در سایت‌های انگلیسی متعدد موجود، شما می‌توانید علاوه بر دست‌یابی به اطلاعات تاریخی تمام ادوار تاریخ جهان، به انواع بازی‌ها و سرگرمی‌های تاریخی دسترسی یابید. در این سایت‌ها، می‌توانید متناسب با گروه‌های سنی مختلف، هم مطالب تاریخی پیدا کنید و هم با شیوه‌های آموزش تاریخ به گروه‌های سنی ذی‌ربط آشنا شوید. حتی در برخی از این سایت‌ها، می‌توانید با جواب‌دادن به پرسش‌های متعدد و جذاب موجود، به ارزیابی

دانش تاریخی خود بپردازید. در ذیل آدرس چند سایت اینترنتی فارسی ذکر شده است؛ چنانچه امکان استفاده از اینترنت برایتان وجود دارد، سعی کنید با جست‌وجو در سایت‌های زیر به برخی از اطلاعات تاریخی موجود در سایت‌های اصلی و فرعی زیر مراجعه نموده و حاصل تلاش خود را در قالب یک گزارش به معلم خود ارائه نمایید.

www iranopedia com سایت دایرةالمعارف بزرگ اسلامی

www ketab ir سایت کتاب ماه تاریخ و جغرافیا

www roshdmag org سایت مجلات رشد

http://www chn ir سایت خبرگزاری میراث فرهنگی

پوشش‌های نمونه

۱- با ذکر شواهد تاریخی نقش ارتباطات را در توسعه تمدن بشری شرح دهید.

۲- چرا مسائل عصر ما توجه همگان را به خود معطوف ساخته است؟

اندیشه و جست‌وجو

شما راه‌حل مسایل عصر کنونی را در چه می‌دانید؟ با ارائه شواهد و دلایل کافی در کلاس به بحث و تبادل نظر بپردازید.



فهرست مآخذ*

- ۱- آقای سربزه، مجتبی، عکاسی (۱)، تهران، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران، ۱۳۸۱.
- ۲- آلبر، پیر، مطبوعات، ترجمه فضل‌الله جلوه، تهران، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۶۸.
- ۳- ابن بطوطه، سفرنامه ابن بطوطه، ترجمه محمدعلی موحد، ۲ جلد، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۳۷.
- ۴- ابن الفزّاء، رسل الملوك، ترجمه پرویز اتابکی، تهران، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۶۳.
- ۵- اتینگهاوزن، ریچارد و یارشاطر، احسان، اوج‌های درخشان هنر ایران، ترجمه هرمز عبداللهی و روین پاکباز، تهران، انتشارات نگاه، ۱۳۷۹.
- ۶- اسکندری، ایرج، خاطرات ایرج اسکندری، تهران، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، ۱۳۷۲.
- ۷- اصفهانی، ابوالفرج، برگزیده الاغانی، ترجمه و تلخیص از محمدحسین مشایخ فریدنی، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ اول، ۱۳۶۸.
- ۸- اطلس تاریخ ایران، تهران، سازمان نقشه‌برداری ایران، ۱۳۷۸.
- ۹- افشار، ایرج، اسناد تاریخی در ایران، آینده، شماره هفتم (۱۳۶۰)، صص ۵۷۵-۵۸۷.
- ۱۰- _____، «نسخ خطی اسلامی و سابقه تاریخی آنها»، هنر و مردم، شماره ۱۲۲ (آذر ۱۳۵۱)، صص ۷-۳.
- ۱۱- _____، «نسخه خطی مظهر فکر و هنر ایرانی» راهنمای کتاب، سال دوازدهم (۱۳۴۸)، ش ۱ و ۲، صص ۷-۳.
- ۱۲- الیاده، میرچا، افسانه و واقعیت، ترجمه نصرالله زنگویی، تهران، پاپیروس، ۱۳۶۷.

* معرفی این منابع به معنای تأیید همه مطالب آنها نیست.



- ۱۳- _____، چشم اندازهای اسطوره، ترجمه جلال ستادی، تهران، توس، ۱۳۶۲.
- ۱۴- _____، مقدمه بر فلسفه‌ای از تاریخ، ترجمه بهمن سرکاراتی، تبریز، انتشارات یغما، ۱۳۶۵.
- ۱۵- بهار، مهرداد، اساطیر ایران، تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۲.
- ۱۶- _____، پژوهشی در اساطیر ایران، ۲ جلد، تهران، توس، ۱۳۶۲.
- ۱۷- _____، جستارهایی چند در فرهنگ ایران، تهران، فکر روز، ۱۳۷۴.
- ۱۸- بیرشک، احمد، گاهنامه تطبیقی سه هزار ساله، تهران، بنیاد بزرگ دانش‌نامه فارس، ۱۳۸۰.
- ۱۹- _____، گاه‌شماری ایرانی، تهران، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۳۸۰.
- ۲۰- بحر العلومی شاپورآبادی، فرانک، روش‌های سال‌یابی در باستان‌شناسی، تهران، سمت، ۱۳۷۸.
- ۲۱- بیک‌محمدی، حسن، مقدمه‌ای بر جغرافیای تاریخی ایران، انتشارات دانشگاه اصفهان، چاپ سوم، ۱۳۸۳.
- ۲۲- پاکباز، روئین، در جستجوی زبان نو، تهران، انتشارات نگاه، چاپ دوم، ۱۳۷۴.
- ۲۳- پلوتارک، حیات مردان نامی، جلد چهارم، ترجمه رضا مشایخی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۳۸.
- ۲۴- ترابی طباطبایی، جمال، سکه‌های شاهان ایران، تبریز، موزه آذربایجان، ۱۳۵۰.
- ۲۵- تقی‌زاده، سیدحسن، تاریخ زمان (تقویم)، ایرانشهر، نشریه کمیسیون ملی یونسکو در ایران، جلد ۱، صص ۲۵۵-۲۶۶.
- ۲۶- تکمیل همایون، ناصر، خلیج فارس، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، ۱۳۸۰.
- ۲۷- تولستوی، لئون، هنر چیست؟ ترجمه کاوه دهگان، تهران، انتشارات امیرکبیر، چاپ یازدهم، ۱۳۸۲.
- ۲۸- توین‌بی، آرنولد، تمدن در بوته آزمایش، ترجمه ابوطالب صارمی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۳.
- ۲۹- جنسن، ه.و، تاریخ هنر، ترجمه پرویز مرزبان، تهران، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۶۸.
- ۳۰- چلکوفسکی، پیتر، تعزیه هنر بومی پیشرو ایران، ترجمه داود حاتمی، تهران، انتشارات

- علمی و فرهنگی، چاپ اول، ۱۳۶۷.
- ۳۱- خان‌محمدی، علی‌اکبر، روش کار با اسناد خطی، گنجینه اسناد، سال سوم، دفتر اول، بهار ۱۳۷۲، صص ۸۶-۹۷.
- ۳۲- دروئو، ماکس، جغرافیای انسانی، تهران، رایزن، چاپ یکم، ۱۳۷۱.
- ۳۳- دالو، منصور؛ محمدی، ایران، تاریخ هنر ایران، تهران، شرکت چاپ و نشر ایران، ۱۳۸۱.
- ۳۴- دورانت، ویل و آریل، درس‌های تاریخ، ترجمه احمد بطحایی، تهران، انتشارات سازمان آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۷۲.
- ۳۵- دیانت، ابوالحسن، فرهنگ تاریخی سنجش‌ها و ارزش‌ها، ۲ جلد، تبریز، نیما، ۱۳۶۷.
- ۳۶- دیولافوا، مادام ژان، سفرنامه خاطرات کاوش‌های باستان‌شناسی شوش، ترجمه ایرج فره‌وشی، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۶۹.
- ۳۷- رایینو، ه.ل، صورت‌جراید ایران و جرایدی که در خارج ایران به زبان فارسی طبع شده است، تصحیح و حواشی سید فرید قاسمی، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، ۱۳۷۳.
- ۳۸- رایینسون، چارلز ال‌گزاندرو، تاریخ باستان، ترجمه اسماعیل دولت‌شاهی، تهران، انتشارات آموزش انقلاب اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۰.
- ۳۹- راسی‌هینلز، جان، شناخت اساطیر ایران، ترجمه ژاله آموزگار و احمد تفضلی، تهران، نشر چشمه، ۱۳۶۸.
- ۴۰- رضی، هاشم، گاه‌شماری و جشن‌های ایران باستان، تهران، سازمان انتشارات فروهر، ۱۳۵۸.
- ۴۱- ریاحی، محمدمین، سفارتخانه‌های ایران، تهران، توس، ۱۳۶۸.
- ۴۲- زامبور، نسب‌نامه خلفا و شهریاران، ترجمه محمدجواد مشکور، تهران، کتابفروشی خیام، ۱۳۵۵.
- ۴۳- زرین‌کوب، عبدالحسین، تاریخ در ترازو، تهران، امیرکبیر، چاپ‌های مکرر.
- ۴۴- زنده‌رود (فصل‌نامه فرهنگ، ادب و تاریخ)، شماره ۱۰ و ۱۱، بهار ۱۳۷۴، (ویژه خاطره‌نویسی).
- ۴۵- ذاکر، م، مقدمه‌ای بر روش تحقیق در تاریخ، بی‌جا، نشر آیت، بی‌تا.

- ۴۶- ذاکر حسین، عبدالرحیم، ادبیات ایران پیرامون اشعار و نهضت‌های آزادیبخش، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۷۹.
- ۴۷- ساماران، شارل، (مؤلف ناظر)، روش‌های پژوهش در تاریخ، ترجمه گروه مترجمان، ۴ جلد، مشهد، معاونت فرهنگی آستان قدس رضوی، ۷۱-۱۳۷۰.
- ۴۸- سحاب، ابوالقاسم، فرهنگ خاورشناسان، تهران، سحاب، ۱۳۵۶.
- ۴۹- شاردن، ژان، سیاحت‌نامه شاردن، ترجمه محمد عباسی، ۱۰ جلد، تهران، امیرکبیر، ۱۳۴۹.
- ۵۰- شکوهی، حسین، فلسفه جغرافیا، تهران، انتشارات گیتاشناسی، چاپ سوم، ۱۳۶۴.
- ۵۱- شمس اشراق، عبدالرزاق، نخستین سکه‌های امپراتوری اسلام، اصفهان، دفتر خدمات فرهنگی استاک، ۱۳۶۹.
- ۵۲- شبیانی، ژان، «سفر اروپاییان به ایران»، ترجمه سیدضیاءالدین دهشیری، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۵۳.
- ۵۳- صافی، قاسم، عکس‌های قدیمی ایران، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۰.
- ۵۴- صالحی، نصرالله، اسنادی از روند انعقاد عهدنامه دوم ارزنة‌الروم (۱۲۶۴-۱۲۵۸ ه.ق)، تهران، اداره انتشارات اسناد و دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، چاپ اول، ۱۳۷۷.
- ۵۵- صبا، محسن، «اسناد در خدمت تحقیقات تاریخی و...» کتابداری، شماره هفتم، سال ۱۳۵۸، صص ۴۴-۵۹.
- ۵۶- صدر هاشمی، محمد، تاریخ جراید و مجلات ایران، ۴ جلد، اصفهان، انتشارات کمال، چاپ دوم، ۱۳۶۳.
- ۵۷- عبدالرزاق جوهری، بسری، تاریخ اکتشافات جغرافیایی، ترجمه عیسی متقی‌زاده و احمد برادری، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۴.
- ۵۸- عبدالغنی حسن، محمد، زندگی‌نامه‌ها، ترجمه امیره ضمیری، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۲.
- ۵۹- عبداللہی، رضا، تحقیقی در زمینه گاه‌شماری هجری و مسیحی، تهران، امیرکبیر، چاپ اول، ۱۳۶۵.
- ۶۰- _____، تاریخ تاریخ در ایران، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۹.
- ۶۱- طالبی وقائینی، فرامرز و فرزانه، کتاب‌شناسی سکه، تهران، سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۷۳.

- ۶۲- عبده، جلال، چهل سال در صحنه، ۲ جلد، تهران، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، ۱۳۶۸.
- ۶۳- عزتی، عزت‌الله، ژئواستراتژی، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها، چاپ یکم، ۱۳۷۲.
- ۶۴- عزیزاده، عباس، تئوری و عمل در باستان‌شناسی، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۰.
- ۶۵- عوفی، محمد، لباب‌الالباب، تصحیح و تحشیه سعید نفیسی، ۱۳۳۵.
- ۶۶- علامه‌زاده، رضا، هنر آدمیان نخستین، بی‌جا، جهان کتاب، بی‌تا.
- ۶۷- علم، امیراسدالله، گفتگوهای من با شاه، ۲ جلد، تهران، طرح نو، ۱۳۷۲.
- ۶۸- غنی، قاسم، زندگی من، تهران، انتشارات آبان، ۱۳۶۱.
- ۶۹- فاروقی، فؤاد، سیری در سفرنامه‌ها، تهران، انتشارات عطایی، ۱۳۶۱.
- ۷۰- فاطمی، سعید، اساطیر یونان و روم یا افسانه‌ خدایان، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۷.
- ۷۱- فردوست، حسین، ظهور و سقوط سلطنت پهلوی، تهران، مؤسسه اطلاعات، ۱۳۶۹.
- ۷۲- قاسمی، سیدفرید، راهنمای مطبوعات ایران، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، ۱۳۷۲.
- ۷۳- _____، روزنامه‌نگاری حرفه‌ای، تهران، مرکز گسترش آموزش رسانه‌ها، ۱۳۷۴.
- ۷۴- قائم‌مقامی، جهانگیر، روش تحقیق در تاریخ‌نگاری، تهران، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۵۸.
- ۷۵- _____، مقدمه‌ای بر شناخت اسناد تاریخی، تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۵۸.
- ۷۶- قریب، محمدحسین، تاریخ موسیقی، تهران، انتشارات هیرمند و فرهنگ و هنر، ج ۲، ۱۳۶۲.
- ۷۷- کار، ای.اچ، تاریخ چیست؟ ترجمه حسن کامشاد، تهران، خوارزمی، ۱۳۴۹.
- ۷۸- کاهن، کلود، درآمدی بر تاریخ اسلام در قرون وسطی (قرون یکم تا هشتم ه.ق. روش‌شناسی و عناصر کتاب‌شناسی)، ترجمه اسدالله علوی، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۷۰.
- ۷۹- کرامتی، محسن، فرهنگ اصطلاحات هنرهای تجسمی، تهران، نشر چکامه، چاپ

اول، ۱۳۷۰.

۸۰- کنشلو، علی؛ ناصحی، محمدعلی، تاریخ هنر جهان، تهران، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران، ۱۳۸۱.

۸۱- کولیور رایس، کلارا، زنان ایرانی و راه و رسم زندگی آنان، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی.

۸۲- کیندرمن، هیانتس، تاریخ تئاتر اروپا، ج اول، ترجمه سعید فرهودی، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، چاپ اول، ۱۳۶۵.

۸۳- گاروند، هلن، هنر در گذر زمان، ترجمه محمدتقی فرامرزی، تهران، مؤسسه انتشاراتی نگاه و آگاه، چاپ چهارم، ۱۳۷۹.

۸۴- گرنویل، فریمن، تقویم‌های اسلامی و مسیحی و جدول‌های تبدیل آنها به یکدیگر، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران، قلم، ۱۳۵۹.

۸۵- گشایش، فرهاد، خلاقیت‌نمایشی، تهران، انتشارات عفاف، چاپ چهارم، ۱۳۷۹.

۸۶- گوران، آندره لوروا، دانسته‌ها و ندانسته‌های تاریخ هنر، ترجمه نورالدین فرهیخته، تهران، انتشارات پوشش، چاپ اول، بی‌تا.

۸۷- گوران، هیوا، کوشش‌های نافرجام (سیری در صد سال تئاتر ایران)، تهران، آگاه، ۱۳۶۰.

۸۸- لاکست، ایو، جغرافیا نخست در خدمت جنگ، ترجمه ابوالحسن سروقد مقدم، مشهد، معاونت فرهنگی آستان قدس رضوی، ۱۳۶۷.

۸۹- لانسکی، گرهارد وجین، سیر جوامع بشری، ترجمه ناصر موفقیان، تهران، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۹.

۹۰- مایل هروی، نجیب، نقد و تصحیح متون، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۶۹.

۹۱- مجتهدزاده، پیروز، منطقه ژئوپولیتیک خلیج فارس، تهران، وزارت امور خارجه، ۱۳۷۳.

۹۲- مجیدزاده، یوسف، جیرفت کهن‌ترین تمدن شرق، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی با همکاری سازمان میراث فرهنگی کشور، چاپ اول، ۱۳۸۲.

۹۳- محرابی، رحمت‌الله، آموزش تئاتر، تهران، تربت، چاپ اول، ۱۳۷۲.

- ۹۴- مصاحب، غلامحسین، دایرةالمعارف فارسی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۱.
- ۹۵- محمدحسن، زکی، جهانگردان مسلمان در قرون وسطی، ترجمه عبدالله ناصری طاهری، مرکز نشر فرهنگی رجاء، ۱۳۶۶.
- ۹۶- مشکور، محمدجواد، نام خلیج فارس در طول تاریخ، بی.تا.بی.نا.
- ۹۷- مصدق، محمد، خاطرات و تألمات مصدق، تهران، انتشارات علمی، ۱۳۶۵.
- ۹۸- معینی کرمانشاهی، حسین، حکایت ناگفته، تهران، انتشارات سنایی، چاپ اول، ۱۳۸۲.
- ۹۹- ملک‌پور، ایرج، تقویم پنج‌هزار ساله هجری شمسی، تهران، پژوهشکده راه کمال، ۱۳۷۸.
- ۱۰۰- مهتا، ود، فیلسوفان و مورخان، ترجمه عزت‌الله فولادوند، تهران، خوارزمی، ۱۳۶۹.
- ۱۰۱- مهرآبادی، میترا، خاندان‌های حکومت‌گر ایران باستان، تهران، فتحی، ۱۳۷۲.
- ۱۰۲- نبئی، ابوالفضل، تقویم و تقویم‌نگاری در ایران، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۶۵.
- ۱۰۳- وامبری، آرمینیوس، سیاحت درویشی دروغین، ترجمه فتحعلی خواجه‌نوریان، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۳.
- ۱۰۴- ودیعی، کاظم، «رابطه جغرافیا با تاریخ»، مجله بررسی‌های تاریخی، شماره ۱ سال چهارم (۱۳۴۸)، صص ۱-۱۰.
- ۱۰۵- _____، مقدمه‌ای بر روش تحقیق در جغرافیا و راهنمای مطالعات جغرافیایی و عمران‌های منطقه‌ای، تهران، انتشارات دهخدا، بی.تا.
- ۱۰۶- وزیری، علی‌نقی، تاریخ عمومی هنر، ۲ جلد، تهران، انتشارات هیرمند، چاپ دوم، ۱۳۶۹.
- ۱۰۷- ووستنفلد، فردیناندو ماهر، ادوارد، تقویم تطبیقی هزار و پانصد ساله هجری قمری و میلادی، به کوشش حکیم‌الدین قریشی، تهران، فرهنگسرای نیاوران، ۱۳۶۰.
- ۱۰۸- هومر، ایلیاد، ترجمه سعید نفیسی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۹.

